

**ПІДТРИМКА ЗАХОДОМ РЕЛІГІЙНОГО ДИСИДЕНТСТВА
у 1970-х рр. в УРСР
(на прикладі СЦ ЕХБ)**

Метою статті стало висвітлення механізмів різноаспектної підтримки з боку західних релігійних організацій діяльності Спільки церков євангельських християн-баптистів, яка була в опозиції до державної влади і свого духовного центру. За допомогою проблемно-хронологічного підходу та на основі залучення нових архівних джерел зроблено спробу ширше розкрити зазначену проблематику, ніж це має місце у працях вітчизняних та зарубіжних вчених. Показано зацікавленість політичних і релігійних кіл Заходу (в тому числі — українських діаспорних організацій) у використанні боротьби релігійних дисидентів в СРСР/УРСР за права віруючих для інформаційної війни з Радянським Союзом з перспективною метою ліквідації соціалістичного табору. Проаналізовані цілі та практична діяльність закордонних духовних центрів і місій стосовно підтримки баптистських радикалів в їх протистоянні з радянським режимом. На конкретних прикладах розкриваються різні форми цієї підтримки, зокрема, на теренах України. При цьому, значна увага приділена висвітленню, передусім, фінансового компоненту допомоги.

Ключові слова: закордонні релігійні організації, релігійне дисидентство, Рада церков ЕХБ, ідеологічні диверсії.

Natalia Bondarenko

**SUPPORT IN THE WEST OF RELIGIOUS DISSIDENCE IN
THE 1970s. THE UKRAINIAN SSR
(by the example of CC ECB)**

The purpose of the article was the coverage different aspects support mechanisms on the part of Western religious organizations of the Union of Churches of Evangelical Christians-Baptists, which was in opposition to the government and its spiritual center. With the help of problem-chronological approach and based on the attraction of new archival sources, an attempt to reveal the wider problems mentioned, than is the case in the works of Ukrainian and foreign scientists. Shown interest in political and religious circles in the West (including – Ukrainian diaspora organizations) to use to combat religious dissidents in the Soviet Union / the USSR for the rights of believers to information war with the Soviet Union with a view to

---

* **Наталія Бондаренко** — лаборант кафедри філософії, соціально-політичних дисциплін та етнології Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського, bondarienko61@list.ru

eliminating the perspective of the socialist camp. We analyzed the problem and the practical activities of foreign religious centers and support missions Baptist radical in their opposition to the Soviet regime. Specific examples are disclosed various forms of support, in particular, in Ukraine. At the same time, considerable attention is paid to lighting, first of all, the financial component of this assistance.

Keywords: *foreign religious organizations, religious dissidents, the Council of Churches of Evangelical Christian Baptists, ideological subversion.*

В умовах геополітичного та ідеологічного протистояння двох світових таборів у ХХ ст. релігійний фактор, а саме – дискримінація релігійних організацій та утиски прав віруючих у СРСР, надавали серйозні аргументи країнам Заходу для підриву морального іміджу свого супротивника в очах світового співтовариства. Найбільша гострота протистояння була між владою і прибічниками Ради церков євангельських християн-баптистів (РЦ ЄХБ). Рада церков була керівним центром опозиційної до влади баптистської спільноти – Спілки церков (СЦ ЄХБ). Оскільки останні, на відміну від інших релігійних спільнот, вдавалися до типово дисидентських засобів боротьби за право жити згідно до догматів і канонів свого віровчення, то вони мали більш тісні зв'язки із закордонними організаціями різного ґатунку та отримували від них ідейну, правозахисну, фінансову, матеріально-технічну та іншу підтримку.

Завданням статті є аналіз ряду аспектів, пов'язаних з підтримкою діяльності в Україні СЦ ЄХБ західними організаціями, передусім, релігійними. Проблематика взаємодії закордонних центрів і місій з релігійною опозицією в СРСР/УРСР широко вивчалась в радянський час в контексті викриття «ідеологічних диверсій» і «релігійного екстремізму». Попри ідеологічну тенденційність і різні штампи, в ряді робіт радянських авторів є чимало фактичного матеріалу, достовірність якого може бути підтверджена на джерельному рівні. Сучасними ж вітчизняними дослідниками тема не достатньо досліджена. Спеціальну розвідку зробила лише О. Катуніна (на матеріалах Криму)¹. Фактаж з цієї теми фрагментарними вкрапленнями присутній в працях О. Бажана і Ю. Данилюка, Ю. Вільхового, О. Лахна та ін.² Загалом, на маргінесі досліджень дана проблематика і в російській історіографії³.

---

¹ Катуніна Н.Ю. Міжнародна підтримка релігійного дисидентства у 50–70-ті роки ХХ ст. (на матеріалах Криму) // Гілея (науковий вісник). — К., 2010. — Вип. 31. — С. 126–133.

² Бажан О.Г., Данилюк Ю.З. Випробування вірою: Боротьба за реалізацію прав і свобод віруючих в Україні в другій половині 1950-х — 1980-ті рр. / НАН України; Інститут історії України; Гол. ред. колегія науково-докум. серії книг «Реабілітовані історією». — К.: Інститут історії України НАНУ, 2000. — 332 с.; Вільховий Ю.В. Політика радянської держави щодо протестантських церков в Україні (середина 40–70-их років ХХ ст.): Дис... канд. іст. наук: 09.00.11 / Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка. — Полтава, 2002. — 298 арк.; Лахно О.П. Церковна опозиція Євангельських християн-баптистів в Україні (1940–1980-ті роки) : монографія. — Полтава: Друк. майстерня, 2009. — 285 с.

³ Див. напр.: Белякова Н.А. Эволюция отношений власти и христианских деноминаций в Белоруссии, Украине и республиках Прибалтики в последней четверти ХХ —

В даній статі робиться спроба розкрити зазначене питання дещо повніше, використовуючи, як зазначену наукову літературу, так і нові джерела. Зокрема, задіяна низка архівних матеріалів з Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО), Державного архіву Вінницької області (ДАВО) і Головного державного архіву Служби безпеки України (ГДА СБУ).

Наприкінці 1960-х – на початку 1970-х рр. релігійна ситуація в СРСР стала інтенсивно обговорюватися світовою громадськістю⁴. У секретному довіднику для робітників КДБ СРСР зі знанням справи вказувалося на те, що «[...] в останній час керівні кола США вибрали релігію за ту силу, котра повинна, на їхню думку, стати одним із найдієвіших засобів розкладу соціалізму»⁵. Аналітики держбезпеки СРСР добре усвідомлювали і мали факти того, що посилення ролі релігії в підривній стратегії капіталістичного табору призводить до політизації діяльності закордонних релігійних організацій. За оперативною інформацією органів, за релігійними лаштунками багатьох таких організацій часто ховалися центри, діяльність котрих носила підривний для радянської системи характер. Керівництво подібних центрів ставило за мету «обернути невірних на віруючих, а останніх зробити релігійними екстремістами»⁶.

Упродовж 1970-х рр. різні контакти релігійних нелегалів з закордонними центрами частішають. Протестантські активісти дедалі більше вступають на цьому ґрунті в конфлікт з владою. З кінця 1970-х рр., аналізуючи ситуацію серед нелегалів, представники влади й дослідники «сектантства» частіше застосовують термін «релігійний екстремізм»⁷. Як зазначає Т. Грушова, на нелегалів у цей період припадало понад 80% порушень закону⁸. Тому зрозуміло, що найбільше фактів для західної антирадянської пропаганди надавала саме дискримінація радянськими органами нелегальних пізньопротестантських спільнот. Серед останніх найбільш активно підтримували широкі зв'язки з закордонними релігійними, антикомуністичними організаціями прихильники РЦ СХБ.

Практичну діяльність, яку з точки зору комуністичної влади називали ідеологічно-диверсійною проти СРСР та країн соціалізму, здійснювали десятки релігійних центрів та організацій, більшість працювали у форматі різних місій. Найбільш активними й потужними серед місій протестантського спрямування були «Біблійна місія» (Нідерланди), «Ісус — комуністичному світу» (США), «Місія Євангеліка», «Міжнародна світова релігійна місія» (обидві — ФРН),

---

начале XXI вв.: Дис. ... канд. ист. наук: 07.00.03 / МГУ им. М.В. Ломоносова. — М., 2009. — 323 с.; *Никольская Т.К.* Советская религиозная политика и борьба с протестантским подпольем в 1960–1980-е годы // Новая политическая история: Сб. науч. работ. (Источник. Историк. История. Вып. 4). — Спб.: Изд-во ЕУСПб.; Алетейя, 2004. — С. 233–252.

⁴ *Вільховий Ю.В.* Вказ. праця. — С. 152.

⁵ Головний державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ), ф. 13, спр. 690, арк. 3.

⁶ Там само, арк. 3–4.

⁷ *Грушова Т.В.* Радянська держава та секта п'ятидесятників в Україні (початок 1920–1991 рр.): Дис. ... канд. ист. наук: 09.00.11 / — Запоріжжя, 2000. — С. 143.

⁸ Там само. — С. 144.

«Місія Оребро», «Слов'янська місія» (обидві – Швеція) тощо. Документи РЦ і РРВ ЄХБ про «гнану церкву в СРСР» названі вище релігійні центри та місії використовували в своїй роботі⁹.

Основними цілями діяльності таких організацій, за даними КДБ, були: боротьба з комунізмом, активізація діяльності протестантських церков у соціалістичних країнах, засилання в СРСР і країни соціалізму релігійної літератури (також, пластивок і магнітофонних записів), проведення акцій «ідеологічних диверсій», виступи на захист християн, що переслідуються в СРСР тощо. Самі закордонні центри у виданнях, що не були розраховані на розповсюдження в СРСР, відкрито визнавали: «Ми боремося з комунізмом за допомогою Євангелія. Ми підтримуємо мученицьку Церкву в комуністичних країнах, перевозимо християнську літературу, приносимо полегшення родинам християнських в'язнів [...] Наши кур'єри діють під виглядом туристів, дипломатів, спортсменів, журналістів тощо»¹⁰. Справді, центри та місії для реалізації цілей своєї діяльності в СРСР широко використовували туристичні канали. У брошурі американського баптиста О. Сміта «Несить новини їм про Христа» радянська влада проголошувалася «виплодом сатани». Автор закликав боротися з безбожництвом, боротися проти головного противника Євангелія – комунізму¹¹. Книга була поширена в Україні.

З другої половини 1970-х рр. налагоджується постійна фінансова допомога громадам баптистів-«розкольників» з-за кордону, вливання іноземних спонсорів стають регулярними¹². Як йдеться в інформаційному повідомленні голови КДБ УРСР В. Федорчука до першого секретаря ЦК КПУ В. Щербицького (від 22 квітня 1977 р.), республіканські органи мали дані про те, що спецслужби супротивника і зарубіжні антирадянські організації «[...] систематично засилають матеріальні кошти окремим вороже налаштованим елементам з числа жителів республіки з метою стимулювання їх підривної діяльності»¹³. Засилання матеріальних коштів для діяльності нелегальних релігійних організацій здійснювалося як через пошту, так і через емісарів зарубіжних релігійних формувань, що час-від-часу прибували до України та передавали лідерам пізньопротестантських спільнот речові посилки, гроші та цінні подарунки, виплачували «гонорари» за отриману інформацію¹⁴.

Лише родина генерального секретаря РЦ ЄХБ Г. Вінса (проживала в Києві), за інформацією КДБ «[...] за останні два роки (мається на увазі — 1975 і 1976 рр. — Н.Б.) отримала 32 посилки на суму близько 10 тис. карбованців

---

⁹ *Арестов В.Н.* Религиозный экстремизм: Содержание, причины и формы проявления, пути преодоления. — Х.: Вища школа при Харьковском ун-те, 1987. — С. 26–27.

¹⁰ *Арестов В.Н.* Баптизм без маски. Критика идеологии и практики современного баптизма. — Х.: Изд-во при ХГУ издат. объединения «Вища школа», 1983. — С. 83.

¹¹ *Яшин П.П.* Идеология и практика евангельских христиан-баптистов. — 2-е изд., доп. — Х.: Прапор, 1984. — С. 65.

¹² *Белякова Н.А.* Ук. соч. — С. 15.

¹³ ГДА СБУ, ф. 16, спр. 1060, арк. 30.

¹⁴ Там само.

[...]»¹⁵. Радянськими органами було також встановлено, що, відповідно до завдань релігійних центрів і місій, деякі «туристи» передавали родині Г. Вінса та його прихильникам значні суми грошей, літературу, сучасні технічні засоби (магнітофони, фотоапарати) тощо¹⁶.

З метою привернути до себе увагу закордонних центрів та західної громадськості керманічі баптистів робили гучні заяви, проводили різні акції тощо. Вони отримували інформаційну, правозахисну та іншу підтримку з боку закордонних центрів і організацій, ЗМІ, що належали останнім. У зарубіжних виданнях «репресовані» в СРСР релігійні нелегали подавалися, не інакше, як «борці за демократію», «страждальці за віру», «інакомислячі» тощо¹⁷.

Фінансові кошти накопичувалися на рахунках різноманітних фондів. Так, наприклад, для активізації діяльності церков на території соціалістичних країн «Біблійна місія» створила «Фонд допомоги соціалістичним країнам»¹⁸. У ФРН було створено «Бюро допомоги церквам-мученикам», яке агітувало населення про добровільне пожертвування коштів для підтримки віруючих у комуністичних державах. Благодійну допомогу для віруючих-дисидентів організувала газета шведських баптистів «Векопостен», яка закликала віруючих дати кошти не тільки для підтримки одновірців, але й для боротьби із світовим комунізмом. Особливу роль у підтримці віруючих відіграла «Місія Вурмбранта». Вона випускала на зібрані кошти велику кількість релігійної літератури, що по різних каналах завозилась до СРСР¹⁹ тощо.

Звичайно, не стояли осторонь у справі підтримки релігійних дисидентів українські емігрантські як політичні, так і релігійні організації. Так, наприклад, зарубіжний центр ОУН(б) створив «Фонд захисту України» у розмірі один мільйон доларів, а ОУН(м) організувала збір грошей у рекламований ними «Український визвольний фонд». Кошти з цих фондів, зокрема, йшли і на фінансову підтримку «сектантів» в УРСР. У жовтні 1973 р. відбувся Конгрес Всеукраїнського баптистського братства в США. Він на чолі з О. Гарбузюком (який народився в Україні) ставив за мету «захищати українців-баптистів, які переслідувалися за віру в Україні»²⁰. О. Гарбузюк також очолював українську баптистську організацію «Дорога правди», що діяла в канадському м. Торонто²¹.

Друкована у США відома українська газета «Свобода» 17 березня 1977 р. помістила звернення до всіх українців за кордоном внести пожертви «для допомоги переслідуваним за політичними, релігійними мотивами і висланим українцям»²². У рекомендаціях, прийнятих під час роботи III-го Світового конгресу вільних українців (листопад 1978 р.), йшлося, зокрема про те, щоби долучатися до збору матеріальної допомоги окремим політичним і релігійним

¹⁵ ГДА СБУ, ф. 16, спр. 1060, арк. 33–34.

¹⁶ Яшин П.П. Вказ. праця. — С. 72.

¹⁷ Там само. — С. 71.

¹⁸ ГДА СБУ, ф. 13, спр. 690, арк. 9.

¹⁹ Катуніна Н.Ю. Вказ. праця. — С. 130.

²⁰ Бажан О.Г., Данилюк Ю.З. Вказ. праця. — С. 253–254.

²¹ ГДА СБУ, ф. 13, спр. 690, арк. 24.

²² Там само, ф. 16, спр. 1060, арк. 31.

в'язням та їх родинам. Зверталась увага на сприяння виїзду тих осіб, які відмовились від радянського громадянства²³.

Зв'язки віруючих зі своїми земляками, які проживали в США, Канаді та інших країнах, звичайно, впливали на активізацію прибічників РЦ ЄХБ²⁴. Так, з приводу 110-річчя баптизму в Україні збиралася харківська регіональна група СЦ ЄХБ під очільництвом Б. Здоровця. У центрі спеціальної споруди для молитовного зібрання розмістили емблему з написом по колу «Всеукраїнське євангельсько-баптистське товариство» з датами в середині «1852–1977 (125)». Напис був виконаний на жовто-блакитному тлі, а проповіді виголошувалися лише українською мовою. Походження такої символіки В. Арестов убачав у зв'язках Б. Здоровця з зарубіжним представником об'єднання українських євангельсько-баптистських церков у США і Канаді, названим вище, О. Гарбузюком²⁵.

Низка закордонних релігійних організацій цілеспрямовано підтримувала громади СЦ ЄХБ в Україні. Так, баптистська організація «Голос на Україну» (США) за одну з цілей своєї діяльності вбачала, за оцінкою КДБ, «підштовхування прихильників РЦ ЄХБ до конфронтації з державою»²⁶. Активно підтримував баптистів-опозиціонерів в Україні «Російсько-український євангельсько-баптистський союз США», створений ще в 1920-х рр.²⁷ тощо.

До кампанії підтримки релігійних дисидентів в кінці 1960-х — на початку 1970-х рр. підключалися видавництва зарубіжних релігійних центрів і організацій. Ними було видано кілька десятків книг та брошур, в яких мова йшла про переслідування віруючих у СРСР. Серед них такі як «Релігійні меншини в Радянському Союзі», «Релігійні бродіння в Росії», «Суд над баптистами», тощо²⁸. У 1969 р. з'явилася книга Р. Харріс і К. Говард-Джонсон «Християнські заклики з Росії». Ця та інша література нелегальними каналами поширювалася й в Україні²⁹.

«Підривну» діяльність здійснювали закордонні релігійні (та світські) ЗМІ³⁰, такі радіостанції, як «Транс Ворлд Радіо», «Голос Америки», «Вільної Європи», «Бі-Бі-Сі», «Вільна Європа/Свобода», радіостанції з Монте-Карло тощо³¹. Мали свої радіостанції й різні протестантські місії. Так, зокрема, «Європейська християнська місія», що діяла з Фінляндії, транслювала свої радіопередачі на Радянський Союз³². Радіостанція «Свобода» в березні 1970 р. організувала

²³ Там само, спр. 1074, арк. 102–103.

²⁴ *Бажан О.Г., Данилюк Ю.З.* Вказ. праця. — С. 253.

²⁵ *Арестов В. Н.* Религиозный экстремизм... — С.104–105.

²⁶ ГДА СБУ, ф. 13, спр. 690, арк. 13.

²⁷ Там само, арк. 63.

²⁸ *Катуніна Н. Ю.* Вказ. праця. — С. 132.

²⁹ *Вільховий Ю. В.* Вказ. праця. — С. 172.

³⁰ ГДА СБУ, ф. 13, спр. 690, арк. 5.

³¹ Критика буржуазно-клерикальной фальсификации политики КПСС и Советского государства в отношении религии и церкви: методические рекомендации / Сост.: Н.Г. Лукашева. — Л.: Знание, 1982. — С. 4–7; *Катуніна Н.Ю.* Вказ. праця. — С. 131.

³² ГДА СБУ, ф. 13, спр. 690, арк. 44.

кілька передач за матеріалами Першого з'їзду родичів в'язнів ЄХБ. У цих передачах повідомлялося про гоніння на віруючих у СРСР, зокрема в містах України — Одесі, Кривому Розі, Києві тощо³³.

Деякі передачі віруючі записували на магнітну плівку та поширювали її серед одновірців та населення або ж вони регулярно обновляли перелік частот зарубіжних радіостанцій і роздавали їх вірянам на фотолистівках³⁴. Зокрема, лідер групи СЦ ЄХБ с. Лозове Могилів-Подільського району Вінницької області В. Корчун збирав односторонців на своїй квартирі і тричі на тиждень слухав релігійну пропаганду з Монте-Карло³⁵. У Миколаївській області прихильниками Ради церков активно поширювалися відозви під назвою «Дорогий друг» де було вказано діапазон хвиль і час релігійних передач зарубіжних радіостанцій³⁶. У селі Зоркіно Джанкойського району Кримської області у будинку А. Петрицького регулярно збиралися колгоспники для прослуховування закордонних релігійних радіопередач. У Севастополі віруючі не тільки прослуховували подібні передачі, але й записували їх на магнітну стрічку, а потім транслювали для віруючих³⁷.

На початку 1970-х рр. іноземні релігійні делегації, журналісти досить часто відвідували Україну й ретельно фіксували події церковного життя. Стан церкви ЄХБ в Україні висвітлювали такі відомі європейські журналісти, як К. Вумпельман у журналі «Баптист» (Данія), редактор шведської баптистської газети «Векопостен» С. Свенсон (Швеція) тощо³⁸. Зокрема, С. Свенсон, який побував у Радянському Союзі на початку 1971 р., констатував у газеті «Векопостен», що представники СЦ ЄХБ перебувають у тому стані, в якому баптисти Швеції — сто років тому, коли їх переслідувала влада. Після повернення із СРСР С. Свенсон сумісно з керівником Ради баптистів Швеції Руденом виступив по національному телебаченню з підтримкою віруючих. Після їх виступу було показано документальний фільм «Про переслідувані церкви в СРСР»³⁹.

Радянські ідеологічні публіцисти з пафосним обуренням наголошували, що застосування адміністративного впливу щодо порушників релігійного законодавства й притягнення деяких з них до кримінальної відповідальності викликало зі сторони релігійних «екстремістів» та їх західних покровителів потоки дезінформації та наклепів⁴⁰. Утім, в окремих випадках працівники ідеологічного фронту мали рацію. Як, цілком слушно зауважила Т. Нікольська, для Заходу завдання викрити і скомпрометувати комунізм превалювало над завданням

---

³³ Барменков А. О связях вожаков т.н. «совета церковей ЕХБ» с зарубежными антикоммунистическими организациями [Электрон. ресурс] / Барменков А. — Режим доступа: <http://portal-credo.ru/site/?act=lib&id=1627>

³⁴ Арестов В.Н. Баптизм без маски... — С. 59.

³⁵ Державний архів Вінницької області (ДАВО), Ф. П.-136, оп. 64, спр. 152, арк. 30.

³⁶ Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО), ф. 1, оп. 25, спр. 1040, арк. 56, 67.

³⁷ Катуніна Н.Ю. Вказ. праця. — С. 132.

³⁸ Вільховий Ю.В. Вказ. праця. — С.172.

³⁹ Катуніна Н.Ю. Вказ. праця. — С. 130.

⁴⁰ Арестов В.Н. Баптизм без маски... — С. 83.

захистити радянських віруючих, а тому в ідеологічній війні використовувалися неперевірені чутки, спірна інформація, очевидні перебільшення, фальсифікації⁴¹. Цим «грішили» й ЗМІ та видавництва, що належали закордонним релігійним центрам та установам.

Один із прикладів відвертої фальсифікації наводить американський дослідник історії протестантів у СРСР В. Заватські. Це скандальний випадок, коли керівник місії «Ісус Христос в допомогу комуністичному світі» Р. Вурмбранд опублікував фото «юних радянських в'язнів за віру», якими виявилися голландські малюки, які вийшли з плавального басейну⁴². Про факти перебільшення сповіщав у свій час О. Барменков. Так, він наводив приклад з листівкою згаданої місії «Скільки християн в радянських тюрмах?» від 5 листопада 1970 р., де була подана така інформація: «[...] у Росії зараз три мільйони в'язнів, серед яких значний відсоток християн. Але, наскільки значний цей відсоток? Це повинно бути принаймні сотні тисяч»⁴³.

24 квітня 1977 р. Політбюро ЦК КПУ був вимушено прийняти постанову «Про посилення боротьби із зарубіжною релігійною пропагандою»⁴⁴. У наступному році це питання було знову порушене партійними ідеологами в постанові Політбюро ЦК КПУ від 24 березня «Про посилення боротьби з буржуазною, буржуазно-націоналістичною, сіоністською й релігійною пропагандою». Виконуючи її, вже у 1979 р., РСР при РМ УРСР та її уповноважені на місцях зробили спробу посилити увагу до поліпшення патріотичного виховання службовців культу позитивно впливати через них на членів зарубіжних релігійних делегацій, змінюючи їх уявлення про радянську дійсність⁴⁵.

Тісні міжнародні зв'язки протестантських спільнот змушували РСР при РМ УРСР йти на поступки віруючим задля підтримки міфу на Заході про свободу віросповідання в СРСР. Затверджене 1 листопада 1976 р. Указом Президії ВР УРСР «Положення про релігійні культу в Українській РСР», дещо пом'якшуючи законодавчий тиск на релігійні об'єднання, у той же час не змінювало стратегію ставлення держави до церкви⁴⁶.

У партійних та пропагандистських документах і літературі СРСР 1970-х — першій половині 1980-х рр. широкого поширення набув вираз «ідеологічні диверсії» щодо практичних дій закордонних центрів і місій, а також і релігійної опозиції в СРСР. Партійні ідеологи цілком усвідомлювали небезпеку з боку останніх. Наприклад, мету «ідеологічних диверсій» акумульовано сформулював перший секретар ЦК КПУ В. Щербинський: «За допомогою ідеологічних диверсій наші супротивники намагаються розхитати підвалини соціалізму, оживити у свідомості окремих людей, які політично незрілі, буржуазні погляди, приватно-

---

⁴¹ *Никольская Т.К.* Ук.соч. — С. 248.

⁴² *Заватски В.* Евангелическое движение в СССР после второй мировой войны. — М.: «ИЦ-Гарант», 1995. — С. 484.

⁴³ *Барменков А.* Ук. соч.

⁴⁴ *Грушова Т.В.* Вказ. праця. — С. 143.

⁴⁵ Там само.

⁴⁶ *Ляхно О.П.* Вказ. праця. — С. 135.

власницькі і релігійні пережитки, викликати негативне, вороже відношення до соціалістичного ладу, до нашого образу життя»⁴⁷.

Згідно з джерелами, закордонні релігійні центри та організації привозили до СРСР або переправляли нелегальним шляхом релігійну літературу у великому обсязі. Окрім літератури, часто практикували допомогу у вигляді грошових переказів, бандеролей і посилок, їх адресували родичам ув'язнених віруючих⁴⁸. Факти вилучення релігійної літератури були непоодинокими, а її кількість нараховувала тисячі примірників щоразу. Звісно, якби її (наприклад, Біблію) дозволяли друкувати в необхідній кількості в СРСР, то не було б необхідності її ввозити нелегальним шляхом. Щодо цього, відомий баптистський пастор Г. Гартфільд у своїй напівдокументальній повісті «Ірина» навів цікаву бесіду підполковника КДБ з пресвітером ЄХБ⁴⁹.

Враховуючи те, що майже вся релігійна література, яка провозилася легально, конфіскувалася на таможні, було розроблено кілька каналів по її нелегальному завезенню. Один із них працював у такий спосіб: з човнів, що пропливали в нейтральних водах неподалік від радянського кордону, викидали велику кількість літератури, запакованої у спеціальні контейнери, а потім їх прибивало хвилями до берега⁵⁰. Як йшлося у таємному довіднику КДБ, багато із закордонних релігійних організацій готували не лише «служителів культу», місіонерів, але і фахівців з проведення підривної діяльності в СРСР «під релігійним прикриттям»⁵¹. Їхні виконавці широко застосовували канал туризму. Літературу вони ховали здебільшого у спеціально зроблених схованках в автомобілях⁵².

На початку 1970-х рр. органи КДБ щорічно фіксували кілька десятків контактів між лідерами СЦ ЄХБ та закордонними туристами. Туристи привозили до Союзу кошти, які збирали на підтримку релігійного дисидентства віруючі багатьох країн світу⁵³. Зокрема, у листуванні між РСР та вищими органами управління УРСР часто згадували імена У. Ольденбурга, Неєрскофа, С. Чернійчука та інших як туристів-посередників між опозиційними віруючими церкви ЄХБ і різними закордонними центрами⁵⁴.

Так, у червні 1971 р. у Вінницю з Швеції прибув за приватною візою на три місяці емісар «Слов'янської місії» С. Чернійчук. Від генерального секретаря місії Мартинсона він отримав вказівки стосовно лінії поведінки на час перебування в СРСР, способів встановлення зв'язків із потрібними людьми й отримання необхідних відомостей. Послугуючись ними, а також родинними

---

⁴⁷ Щербицкий В.В. XXV съезд КПСС о совершенствовании социалистического образа жизни и формировании нового человека. — М.: Политиздат, 1977. — С. 247.

⁴⁸ Лахно О.П. Вказ. праця. — С. 112.

⁴⁹ Гартфильд Г. Ирина. Повесть из жизни верующих в бывшем СССР. — Б/м. — Изд-во «Стефанус», 1994. — С. 68–69.

⁵⁰ Катуніна Н.Ю. Вказ. праця. — С. 130–131.

⁵¹ ГДА СБУ, ф. 13, спр. 690, арк. 5.

⁵² Там само, арк. 27, 56, 66 тощо.

⁵³ Катуніна Н.Ю. Вказ. праця. — С. 130; Гартфильд Г. Ук. соч. — С. 57;

⁵⁴ Лахно О.П. Вказ. праця. — С. 111; Катуніна Н.Ю. Вказ. праця. — С. 129–130.

зв'язками, він мав зібрати широкі відомості про становище Церкви в СРСР. Крім цього, він мав встановити в Москві, Києві та Вінниці надійний зв'язок з послідовниками Ради церков ЄХБ, через яких планувалося надсилати цій пізно-протестантській спільноті матеріальну підтримку. Також С. Чернійчук мав записати на плівку якість релігійних радіопередач, що транслювалися на СРСР з Монте-Карло, Еквадору, Південної Кореї та поширити релігійну літературу серед віруючих на території СРСР.

Перебуваючи у Вінниці, С. Чернійчук встановив зв'язок з активістами СЦ ЄХБ М. Яцюком та М. Машніцьким⁵⁵. Він пропонував їм матеріальну допомогу: отримати як подарунок автомобіль з Канади, потім продати, а виручені кошти передати пресвітерові М. Машніцькому, щоб він витратив їх на користь релігійного об'єднання⁵⁶. Однак органи держбезпеки завадили діяльності С. Чернійчука, затримавши його та вилучивши велику кількість антирадянської літератури. Правоохоронними органами С. Чернійчук був видворений за межі території СРСР⁵⁷.

С. Чернійчук визнав, що перед своєю поїздкою в США він отримав інструктаж не тільки від генерального секретаря «Слов'янської місії», але і ряду керівників релігійних організацій українських націоналістів у США і Канаді⁵⁸. Цікаво, що останні ще у 1967 р. доручили С. Чернійчуку надіслати у подарунок машину своєму родичу, який її продав, а гроші передав віруючим. Тоді це вдалося⁵⁹.

У 1973 р. у громадах Вінницької, Волинської, Київської, Рівненської, Тернопільської, Хмельницької, Чернівецької та інших областей побували з місіонерською метою, видаючи себе за туристів, Н. Горбань (голова відділу «Східної слов'янської місії» з Канади), О. де Шаландо (пастор з Франції), Г. Вейтік та інші⁶⁰. Вони намагалися встановити контакти з найбільш радикально налаштованими служителями культу ЄХБ і особливо з прихильниками Ради церков. Вони встановлювали факти, які відображали стан віруючих у СРСР, агітували віруючих ігнорувати радянське законодавство про культу. Місіонер Давидюк, який був членом української націоналістичної організації за кордоном, під час своїх подорожей Україною у деяких громадах негативно висловлювався стосовно національної політики СРСР⁶¹.

Як було зазначено вище, радянськими органами було встановлено, що відповідно до завдань релігійних центрів і місій, деякі «туристи» передавали родині генерального секретаря РЦ ЄХБ Г. Вінса та його прихильникам значні суми грошей, літературу, сучасні технічні засоби (магнітофони, фотоапарати) тощо⁶². Не зовсім зрозуміло, чому цим діям не чинили перешкод співробітники міліції

⁵⁵ ДАВО, ф. П.-136, оп. 64, спр. 152, арк. 29–30.

⁵⁶ *Лахно О.П.* Вказ. праця. — С. 112.

⁵⁷ ДАВО, ф. П.-136, оп. 64, спр. 152, арк. 29–30.

⁵⁸ *Барменков А.* Ук. соч.

⁵⁹ *Катуніна Н.Ю.* Вказ. праця. — С. 129–130.

⁶⁰ *Бажан О. Г., Данилюк Ю.З.* Вказ. праця. — С. 253.

⁶¹ ЦДАГО, ф. 1, оп. 25, спр. 872, арк. 3–5.

⁶² *Яшин П.П.* Вказ. праця. — С. 72; *Арестов В.Н.* Баптизм без маски... — С. 85.

або КДБ. Можливо, тривала оперативна гра продовжуваної дії, щоби встановити всі контакти.

Подібним чином, впродовж 15 років (1965–1980 рр.) надавали можливість займатись «ідеологічними диверсіями» священнику Англiканської церкви, який працював у британському «Центрі з вивчення релігії й комунізму». Він із 1965 р. перебував в оперативній розробці УКДБ Київської області, але дев'ять разів приїздив до СРСР. Цей священник, як зазначено в оперативній справі під невигадливою назвою «Святий», «[...] активно збирав тенденційну інформацію про становище віруючих у СРСР, вивчав можливості доставки із-за кордону релігійно-пропагандистської літератури»⁶³.

Ще з однієї справи (назва «Креп»), що її вело 2-е управління КДБ УРСР у 1977–1978 рр., також зрозуміло, що дії фігуранта до певного часу не припиняли. Громадянин Уганди («агент ЦРУ в минулому»), студент Київського інституту інженерів громадянської авіації, підтримував зв'язок із генконсульством США у Києві, зокрема, зустрічався з агентом ЦРУ «Пітом». За завданням останнього об'єкт відвідував також «секти ЄХБ» у Києві, вивчав становище в різних громадах⁶⁴. Матеріали справи зберігали факти, котрі свідчили про розробку агентурою ЦРУ громад ЄХБ у своїх цілях (вочевидь, без означення своєї службової приналежності перед радянськими баптистами).

У більшості випадків держбезпека швидко припиняла дії «ідеологічних диверсантів». Наприклад, у 1977 р. КДБ вело справу під оперативною назвою «Вояжери» стосовно двох громадян Норвегії, які були емісарами кількох закордонних центрів. У спеціально облаштованій в автомобілі схованці вони провезли через кордон релігійну літературу и нелегально розповсюдили її серед вірян СЦ ЄХБ. Останні надали емісарам документи «ідеологічно шкідливого змісту». Як звітували співробітники органів, дії «автотуристів присічені, автомашини и отримані от місцевих сектантів-баптистів матеріали конфісковані. «Вояжери» з СССР вислані»⁶⁵.

Не стояли осторонь від «ідеологічних диверсій» місцеві баптисти. Так, один із них, якому республіканське КДБ дало оперативну кличку «Демагог», протягом ряду років виготовляв і розповсюджував релігійні «ідейно-шкідливі наклепницькі» документи. У 1974 р. він був затриманий в Москві при спробі проникнути до посольства США з метою передачі «наклепницької» інформації й заяви про надання йому політичного притулку⁶⁶.

Зарубіжні емісари заохочували керівників пізньопротестантських спільнот до активізації їх діяльності. В одному з документів держбезпеки УРСР наводилася одна показова розмова з цього приводу, що відбулася у другій половині 1970-х рр. у Києві. На зауваження місцевого активіста-дисидента зарубіжному емісарові про те, що вони не задоволені зниженням уваги до «відмовників» і зменшенням допомоги з боку зарубіжних організацій, жінка-емісар відповіла,

---

⁶³ ГДА СБУ, ф. 13, спр. 511, арк. 12.

⁶⁴ Там само, арк. 13.

⁶⁵ Там само.

⁶⁶ Там само, арк. 40.

що розміри допомоги і ступінь уваги до дисидентів з-за кордону багато в чому залежить від активності останніх.

Отже, у досліджуваній нами період на теренах СРСР, зокрема в Україні, відбувається спалах політично-опозиційної до радянської влади і соціалістичного ладу діяльності нелегальної СЦ СХБ. Такого роду діяльність у 1970-х рр. досить активно став підтримувати Захід, допомагаючи дисидентам ідеологічно, фінансово, матеріально-технічно тощо. Тактика практичної діяльності закордонних релігійних організацій стосовно підтримки радикальних баптистів характеризувалася активною реалізацією різного роду антирадянських акцій під гаслом «боротьби за права віруючих» у СРСР/УРСР. Вони проводились як закордоном, так і на радянській території. В останньому випадку основними виконавцями практичних дій з боку цих організацій були емісари, місіонери, зв'язківці, кур'єри та інші особи. Для проникнення до СРСР, в Україну вони найчастіше використовували туризм. «Туристи» доставляли за кордон інформацію про стан релігії і церкви в СРСР, котра використовувалась закордонними релігійними організаціями та політичними колами для ідеологічної боротьби з соціалістичним табором.

Подальша робота в архівах в перспективі може надати більше емпіричного матеріалу для аналізу та узагальнень для дослідження у визначеному напрямі.

REFERENCESE

1. Arestov, V.N. (1983). *Baptyzm bez masky. Krytyka ydeolohyy y praktyky sovremennoho baptyzma*. Kharkiv: Yzd-vo pry KhHU yzdat. Ob'edyneniya «Vyscha shkola». [in Russian].
2. Arestov, V.N. (1987). *Relyhoznyj ekstremyzm: Soderzhanye, prychny y formy proiavleniya, puty preodoleniya*. Kharkiv: Vyscha shkola pry Khar'kovskom unte. [in Russian].
3. Bazhan, O.H., & Danyliuk, Yu. Z. (2000). *Vyprobuvannia viroiu: Borot'ba za realizatsiiu prav i svobod viruiuchykh v Ukraini v druhij polovyni 1950-kh – 1980-ti pp.* Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NANU. [in Ukrainian].
4. Barmenkov, A. (1972). O svyaziakh vozhakov t.n. «soveta tserkvej ECB» s zarubezhnyimi antykommunistycheskymy orhanyzatsiyami. Retrieved from <http://portal-credo.ru/site/?act=lib&id=1627> [in Russian].
5. Beliakova, N.A. (2009). *Evoliutsiya otnoshenij vlasty y khrystyanskykh denomyntsij v Belorussyy, Ukrayne y respublikakh Prybaltyky v poslednej chetverti XX — nachale XXI vv.* [The evolution of relations between the authorities and the Christian denominations in Belarus, Ukraine and the Baltic republics in the last quarter of XX — beginning of XXI centuries]. (Candidate's thesis). Moskva. [in Russian].
6. Vil'khovyj, Yu. V. (2002). *Polityka radians'koi derzhavy schodo protestants'kykh tserkov v Ukraini (seredyna 40–70-ykh rokiv XX st.)*. [The policy of the Soviet state on Protestant churches in Ukraine (mid 40–70-ies of XX century)]. (Candidate's thesis). Poltava. [in Ukrainian].
7. Hartfyl'd, H. Yryna. (1994). *Povest' yz zhyzny veruiuschykh v byvshem SSSR*. B/m. Yzd-vo «Stefanus», [in Russian].

8. Hrushova, T.V. (2000). *Radians'ka derzhava ta sekta p'iatydesiatnykiv v Ukraini (pochatok 1920–1991 rr.)*. [The Soviet state and Pentecostal sect in Ukraine (the beginning of 1920–1991 years)]. (*Candidate's thesis*). Zaporizhzhia. [in Ukrainian].
9. Zavatsky, V. (1995). *Evanhelycheskoe dvyzhenye v SSSR posle vtoroj myrovoj vojny*. Moskva: «YT-S-Harant». [in Russian].
10. Katunina, N.Yu. (2010). Mizhnarodna pidtrymka relihijnoho dysydenstva u 50–70-ti roky KhKh st. (na materialakh Krymu). *Hileia (naukovyj visnyk)*. — *Hileia (Scientific Journal)*, 31, 126–133. [in Ukrainian].
11. Lukasheva, N.H. (Comps.). (1982). *Krytyka burzhuazno-klerykal'noj fal'syfykatsyy polytyky KPSS y Sovetskoho hosudarstva v otnoshenny relyhyy y tserkvy: metodycheskye rekomendatsyy*. Lenynhrad: Znanye. [in Russian].
12. Lakhno, O.P. (2009). *Tserkovna opozytsiia Yevanhel's'kykh khrystyian-baptystiv v Ukraini (1940–1980- ti roky)*. Poltava: Druk. majsternia. [in Ukrainian].
13. Nykol'skaia, T.K. (2004). Sovetskaia relyhyoznaia polytyka y bor'ba s protestantskym podpol'em v 1960-1980-e hody. *Novaia polytycheskaia ystoria*, (4), 233–252. [in Russian].
14. Scherbytskyj, V.V. (1977). *XXV s'ezd KPSS o sovershenstvovanny sotsyallystycheskoho obraza zhyzny y formirovanny novoho cheloveka*. Moskva: Polytyzdat. [in Russian].
15. Yashyn, P.P. (1984). *Ydeolohyia y praktyka evanhel's'kykh khrystyian-baptystov* (2th ed.). Kharkiv: Prapor. [in Russian].

Дата надходження до редакції: 15.10.2016.